

УДК 519.237.7:658.87

Гаркуша Н. М.

*к. е. н., доцент кафедри економічного аналізу та статистики
Харківського державного університету харчування та торгівлі*

ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ВИТРАТ НА ПІДПРИЄМСТВАХ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

Запропоновано методику системної кількісної оцінки впливу чинників, що пов'язані з наявністю та ефективністю використання виробничих ресурсів, на показник рівня витрат операційної діяльності підприємств роздрібною торгівлі.

Ключові слова: витрати, управління витратами, підприємства роздрібною торгівлі.

Постановка проблеми. Результати діяльності підприємства, його конкурентоспроможність, стійкість до змін ринкового середовища головним чином залежать від ефективності управління витратами.

Важливою передумовою якісного управління витратами є своєчасне виявлення потенційних можливостей мінімізації їх розміру, оптимізації складу та структури й раціональності здійснення на основі факторного аналізу з урахуванням специфіки діяльності підприємств роздрібною торгівлі. Знання чинників, що впливають на витрати, суттєво підвищує ефективність процесу управління та обґрунтованість управлінських рішень відносно оптимізації витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі багато вчених висвітлювали питання факторного впливу середовища на витрати підприємств торгівлі. Серед них можна визначити дослідження таких науковців як: І. А. Бланк, А. А. Мазаракі, Б. В. Гринів, Ю. С. Цал-Цалко, Н.О. Власова, Н. П. Любушин, Л. О. Лигоненко, Н. Б. Кашена, Л. І. Кравченко та ін.

Віддаючи належне науковим напрацюванням вітчизняних та зарубіжних вчених, слід відзначити, що у літературних джерелах відсутня не лише єдність

думок авторів стосовно чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, які впливають на зміну рівня витрат, але й методичних підходів з кількісної оцінки їх впливу. Низка положень теоретичного і методичного характеру залишилися поза увагою науковців і потребують удосконалення та подальшого наукового дослідження.

Формування цілей статті. Метою статті є визначення чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, які впливають на зміну витрат підприємства роздрібною торгівлі, удосконалення методики факторного аналізу рівня операційних витрат підприємств роздрібною торгівлі.

Відповідно до мети, завданнями наукового дослідження є:

- виявити та систематизувати чинники, що впливають на витрати підприємств роздрібною торгівлі;
- оцінити ступінь впливу чинників на зміну витрат підприємств роздрібною торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Систематизувати чинники, які впливають на витрати підприємств торгівлі необхідно з урахуванням макро-, мезо- та мікрорівнів середовища.

Макро- і мезооточення створюють загальні зовнішні умови, в яких функціонує підприємство, і визначають для нього та інших підприємств галузі межі дозволеного і недозволеного. Відносно до підприємства макрооточення є чинником і умовою обмеження (можливістю розвитку) діяльності; передумовою, що викликає необхідність змін. Зовнішнє оточення характеризується політичною, правовою, економічною, соціальною і технологічною складовими.

Політична складова подана органами державної влади і конкуруючими партіями і групами. Вона визначає цілі та стабільність розвитку суспільства, пріоритетність розвитку галузей економіки у регіоні, характер політичної боротьби, можливості й напрями розвитку політичної системи, спроможність влади ефективно впроваджувати в життя свою програму, ступінь її суспільної підтримки. Дана складова зовнішнього середовища впливає на стабільність

розвитку суспільства та економічних процесів, їх спрямованість та обумовлює вплив на витрати підприємств.

Правова складова встановлює права, відповідальність і обов'язки підприємств, що визначають правила ділових співвідношень, відношень підприємства з суспільством, обмеження на окремі види діяльності, права споживачів, порядок реєстрації підприємства, його санації та ін. Норми і правила поведінки впливають на можливості формування витрат підприємства, їх склад і розміри, рівень господарських ризиків та інші аспекти діяльності.

Економічна складова визначається рівнем і особливостями ринкового механізму. До її характеристик відносять рівень економічного розвитку, бюджет країни і його виконання, доступність ресурсів, доходи населення, рівень безробіття, оподаткування, інфляцію, відсоткові ставки, величину середньої заробітної плати тощо. Механізм її впливу на витрати підприємства очевидний.

Соціальна складова є комплексом соціальних явищ і процесів. Вона характеризується кількістю і складом населення, рівнем освіти, стилем життя, звичками, традиціями, трудовою етикою, готовністю людей терпіти втрати, пов'язані з реформами, тощо. Більша частина із перелічених характеристик є чинниками, що визначають рівень і склад потреб населення, які формують попит і через нього впливають на обсяги продажу і витрати підприємств торгівлі.

Технологічна складова представлена чинниками науково-технічного прогресу в області виробництва, матеріалів, продуктів, появи нових галузей і товарів, форм їх просування і реалізації. Низка цих факторів створюється в наукових організаціях, науково-технічних центрах тощо, і пов'язана з інноваційними технологіями ведення бізнесу. Дослідження технологічної складової зовнішнього оточення дозволяє підприємству не проглядіти «технологічний ривок» і підтримати на відповідному йому рівні свої витрати.

До середовища мезооточення підприємства відносять ту частину зовнішнього середовища, з якою воно має конкретну і безпосередню взаємодію.

У центрі уваги знаходяться споживачі, конкуренти, постачальники. Важливим об'єктом дослідження є місце розташування підприємства. У даному напрямку необхідно відстежувати стан і розвиток ситуації на ринку, конкурентні позиції підприємства, які значною мірою визначають його подальший фінансовий добробут.

За сучасних умов значна частина ризиків визначається подіями, що відбуваються поза підприємством, у його зовнішньому оточенні. Поява таких ризиків може призвести до краху навіть досить ефективного підприємства з гарним менеджментом. За цих обставин слід приділяти достатню увагу оцінці впливу зовнішнього середовища на витрати торговельного підприємства, але при цьому не слід забувати, що досягнути високих результатів і вижити у конкурентній боротьбі можливо лише за умови ефективного управління витратами на самому підприємстві.

Якщо знання про направленість впливу зовнішніх чинників лише опосередковано забезпечує належний рівень витрат у підприємствах роздрібною торгівлі, то знання про значимість, пріоритетність того чи іншого внутрішнього чинника, можливості його використання дозволяє активно впливати на управлінські рішення щодо витрат, які відповідають цілям підприємства.

Внутрішні умови функціонування підприємств створюють чинники мікрорівня. З позиції менеджменту їх розглядають як сукупність суб'єктів і сил, що знаходяться у межах підприємства і впливають на його витрати.

Пропонуємо відносити до чинників, що обумовлюють зміну витрат, на макрорівні – чинники, що формують умови функціонування торговельного підприємства, на які воно не може впливати взагалі; на мезорівні – чинники, що формують взаємозв'язки підприємства з іншими суб'єктами середовища, і на які воно може впливати через встановлення ефективних комунікацій; на макрорівні – чинники, що формують потенціал торговельного підприємства і перебувають під безпосереднім контролем власників, керівників і персоналу [1].

Більш докладно зупинимося саме на чинниках мікрорівня й оцінимо

ступінь їх впливу на витрати підприємств торгівлі.

Дослідження здійснено за даними бухгалтерської і статистичної звітності вибіркової сукупності з 32 підприємств роздрібною торгівлі, що займаються реалізацією продовольчих товарів, і які тривалий час знаходяться на товарному ринку. При формуванні обсягу вибіркової сукупності враховано вимоги достатності об'єктів спостереження.

Відібрані підприємства були об'єднані в групи за розміром торгової площі. Вибір групувальної ознаки обумовлений тим, що розмір торгової площі є найбільш стабільним показником, на який не впливають інфляційні процеси. За розміром торгової площі виділені три групи підприємств: підприємства з розміром торгової площі до 200 м² (НП); підприємства з розміром торгової площі від 200 м² до 600 м² (СП); підприємства з розміром торгової площі більше 600 м² (КП).

Слід зазначити, що чинники внутрішнього середовища підприємства різним чином впливають на суму і рівень витрат операційної діяльності. Оцінити результат їх дії можливо за допомогою детермінованих методів дослідження.

За допомогою традиційних (детермінованих) методів факторного аналізу нами здійснено кількісну оцінку впливу чинників на суму і рівень витрат операційної діяльності. Результати факторного аналізу суми витрат операційної діяльності за досліджуваною сукупністю підприємств наведені в табл. 1.

Проведені розрахунки свідчать про зростання суми витрат операційної діяльності як у цілому за сукупністю підприємств роздрібною торгівлі, так і за окремими групами.

Значне зростання витрат операційної діяльності у відносному й абсолютному виразі обумовлюється збільшенням обсягу товарообороту. Так, за групою невеликих підприємств збільшення обсягів реалізації на 701,9 тис. грн. призвело до відповідного зростання витрат на 2,95 % або 114,2 тис. грн, за групою середніх підприємств зростання товарообороту на 5115,9 тис. грн обумовило збільшення витрат на 4,9 % або 695,9 тис. грн, за групою крупних

підприємств підвищення обсягів реалізації на 27850 тис. грн призвело до збільшення суми витрат на 12,87 % або 3526,7 тис. грн.

Таблиця 1

Узагальнення результатів факторного аналізу суми операційних витрат за групами підприємств роздрібною торгівлі

Група підприємств	Чинники	Зміна чинника (+,-)	Вплив на зміну суми витрат		Сукупний вплив чинників, тис. грн
			%	тис. грн	
НП	Обсяг товарообороту, тис. грн	+701,9	2,95	114,2	151,5
	Рівень витрат операційної діяльності, % до об.	+0,16	0,96	37,3	
СП	Обсяг товарообороту, тис. грн	+5115,9	4,90	695,9	579,3
	Рівень витрат операційної діяльності, % до об.	-0,1	-0,82	-116,6	
КП	Обсяг товарообороту, тис. грн	+27850,0	12,87	3526,7	2250,5
	Рівень витрат операційної діяльності, % до об.	-0,52	-4,65	-1271,2	
Всього	Обсяг товарообороту, тис. грн	+33667,8	9,77	4442,8	2981,3
	Рівень витрат операційної діяльності, % до об.	-0,39	-3,21	-1461,5	

У цілому за сукупністю підприємств роздрібною торгівлі констатується збільшення витрат операційної діяльності на 9,77 % або 4442,8 тис. грн за відповідного зростання товарообороту на 33667,8 тис. грн.

Позитивним слід визнати зниження суми витрат операційної діяльності за рахунок зменшення витратності операційної діяльності за групами середніх і крупних підприємств, а також у цілому за сукупністю. Найбільше зменшення, як у відсотках, так і у гривнях, спостерігається за групою крупних, а найменше – за групою середніх підприємств. У цілому за сукупністю підприємств роздрібною торгівлі зниження рівня витрат операційної діяльності на 0,39 % до обороту призвело до економії суми витрат у розмірі 1461,5 тис. грн або 3,21 %.

Оскільки рівень витрат операційної діяльності є вагомим чинником зменшення їх суми, для своєчасного виявлення потенційних можливостей економного використання ресурсів у процесі операційної діяльності

підприємств роздрібної торгівлі нами пропонується використовувати багаторівневу модель залежності рівня витрат операційної діяльності [2].

Для кількісної оцінки впливу чинників на зміну рівня витрат операційної діяльності вважаємо за доцільне застосовувати прийоми елімінування до запропонованих нами за рівнями факторних показників моделей залежності рівня витрат операційної діяльності ($P_{on}^{вiтp}$):

– першого рівня:

$$P_{on}^{вiтp} = \frac{B^{on}}{T} \times 100, \quad (1)$$

– другого рівня:

$$P_{on}^{вiтp} = \frac{B^{on}}{T\bar{3} \times \bar{Ш}} \times 100, \quad (2)$$

$$P_{on}^{вiтp} = \frac{B^{on}}{\bar{Ч} \times \bar{ПП}} \times 100, \quad (3)$$

$$P_{on}^{вiтp} = \frac{B^{on}}{\bar{O3} \times \bar{\Phi B}} \times 100, \quad (4)$$

– третього рівня:

$$P_{on}^{вiтp} = \frac{AB + B3 + IB}{T\bar{3} \times \sum(d_{T3_i} \times \bar{Ш}_i)} \times 100, \quad (5)$$

$$P_{on}^{вiтp} = \frac{AB + B3 + IB}{\bar{Ч} \times d_{\bar{Ч}on} \times \bar{ПП}^{on}} \times 100, \quad (6)$$

$$P_{on}^{вiтp} = \frac{AB + B3 + IB}{\bar{O3} \times d_{\bar{O3}a} \times \bar{\Phi B}^a} \times 100. \quad (7)$$

де $P_{on}^{вiтp}$ – рівень витрат операційної діяльності підприємства, % до об;

B^{on} – сума витрат операційної діяльності підприємства, тис. грн; T – обсяг товарообороту, тис. грн; AB – сума адміністративних витрат, тис. грн; $B3$ – сума витрат на збут, тис. грн; $\bar{Ч}$ – середньооблікова чисельність працівників, осіб; $\bar{ПП}$ – продуктивність праці персоналу підприємства, тис. грн/ос.; $\bar{Ш}$ – швидкість обороту, об.; $T\bar{3}$ – товарні запаси, тис. грн; $\bar{O3}$ – середньорічна вартість основних засобів, тис. грн; $\bar{\Phi B}$ – фондovіддача, коеф.; d_{T3_i} – структура товарних запасів, %; $d_{\bar{Ч}on}$ – структура персоналу, %; $d_{\bar{O3}a}$ – структура основних засобів, %; $\bar{Ш}_i$ – швидкість обороту окремих товарних груп, об.; $\bar{ПП}^{on}$ – продуктивність праці торгово-оперативного персоналу, тис. грн/ос.; $\bar{\Phi B}^a$ – фондovіддача активної частини основних засобів.

Для встановлення впливу чинників першого рівня на зміну рівня операційних витрат підприємств роздрібної торгівлі нами запропоновув і використано інтегральний метод. Для розрахунку впливу чинників другого рівня – інтегральний метод і метод подовженої участі з метою, з'ясування зміни показників рівня витрат за рахунок чинників, що визначають зміну витрат операційної діяльності й обсягу товарообороту. Кількісну оцінку ступеня впливу чинників третього рівня доцільно здійснювати за допомогою прийому повних ланцюгових підстановок або його різновидів. Запропонована методика факторного аналізу рівня витрат операційної діяльності набула практичної реалізації за сукупністю підприємств роздрібної торгівлі (табл. 2).

Дослідження показали, що, у цілому, за сукупністю підприємств за досліджуваний період відзначається зниження рівня витрат операційної діяльності на 0,386 % до обороту. За таким напрямом відбувається зміна досліджуваного показника і за групами середніх і крупних підприємств. Зниження рівня витрат операційної діяльності відбулося внаслідок як позитивного, так і негативного впливу різних чинників внутрішнього середовища підприємства.

Таблиця 2

Узагальнення впливу чинників на зміну рівня операційних витрат за групами підприємств роздрібної торгівлі

Чинник	Зміна чинника				Вплив на зміну рівня витрат			
	НП	СП	КП	Всього	НП	СП	КП	Всього
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Чинники I рівня								
1. Витрати операційної діяльності, тис. грн	151,5	579,3	2250,5	2981,3	0,636	0,555	1,040	0,865
2. Товарооборот, тис. грн	701,9	5115,9	27850,0	33667,8	-0,484	-0,661	-1,562	-1,251
Чинники II рівня								
1. Адміністративні витрати, тис. грн	72,7	253,5	1663,0	1989,2	0,305	0,243	0,769	0,577
2. Витрати на збут, тис. грн	37,5	320,1	600,8	958,4	0,157	0,306	0,278	0,278
3. Інші операційні витрати, тис. грн	41,3	5,7	-13,3	33,7	0,173	0,006	-0,006	0,01

4. Середні товарні запаси, тис. грн	-81,7	-134,1	-1,9	-431,2	1,445	0,861	0,007	0,852
5. Швидкість обороту запасів, об.	3,30	5,99	8,1	9,35	-1,928	-1,522	-1,569	-2,103
6. Середньооблікова чисельність працівників, осіб	-1	-3	-5	-9	0,123	0,093	0,073	0,082
7. Продуктивність праці, тис. грн/ос.	6,67	13,44	35,2	25,74	-0,607	-0,753	-1,635	-1,333
8. Середньорічна вартість основних засобів, тис. грн	86,8	419,4	1314,7	1820,9	-0,582	-0,981	-1,207	-1,088
9. Фондовіддача, коеф.	-0,06	-0,040	0,44	0,19	0,099	0,320	-0,355	-0,163
Чинники III рівня								
10. Питома вага торгово-оператив-них працівників, частки од.	-0,01	0,001	0,0012	0,0001	0,230	-0,015	-0,018	-0,0013
11. Продуктивність праці торгово-оперативного персоналу, тис. грн./ос.	13,34	16,57	43,27	32,53	-0,837	-0,739	-1,616	-1,332
12. Питома вага активної частини основних засобів, частки од.	0,004	-0,01	0,012	0,006	-0,341	0,634	-0,870	-0,423
13. Фондовіддача активної частини основних засобів, коеф.	-1,2	2,14	-3,13	-1,52	0,440	-0,314	0,514	0,259
Загальна зміна рівня операційних витрат, %	0,152	-0,106	-0,522	-0,386	0,152	-0,106	-0,522	-0,386

Зменшення рівня витрат операційної діяльності у цілому за сукупністю підприємств і за їх групами стало можливим за рахунок збільшення обсягу товарообороту, прискорення оборотності товарних запасів, підвищення продуктивності праці, збільшення питомої ваги торгово-оперативного персоналу (за винятком групи невеликих підприємств), середньої вартості основних засобів, рівня фондовіддачі (за винятком груп невеликих і середніх підприємств) і питомої ваги активної частини основних засобів (винятком є група середніх підприємств).

Серед чинників, зростання яких сприяло збільшенню рівня витрат операційної діяльності як у цілому за сукупністю підприємств роздрібної торгівлі, так і за їх групами, слід відзначити суму витрат операційної діяльності

та її складові: адміністративні витрати, витрати на збут, інші операційні витрати (винятком є група крупних підприємств, за якою спостерігається скорочення інших операційних витрат). Підвищення рівня витрат операційної діяльності також відбулося внаслідок зменшення обсягу середніх товарних запасів, середньооблікової чисельності працівників і фондівіддачі активної частини основних засобів (за винятком групи середніх підприємств). Цей перелік чинників слід віднести до складу резервів скорочення рівня витрат операційної діяльності.

Висновки. Отже, представлена методика детермінованого факторного аналізу рівня витрат операційної діяльності дає можливість дослідити доцільність витрат, впливати на їх формування, визначити шляхи їх зменшення на мікрорівні.

Подальші дослідження пов'язані з впровадженням в діючу практику зазначеної методики факторного аналізу на вітчизняних підприємствах.

Список використаної літератури

1. Гаркуша Н. М. Систематизація чинників, які впливають на величину витрат підприємства торгівлі / Н. М. Гаркуша // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг : зб. наук. пр. Х. : ХДУХТ, 2011. – Вип. 2(14). – С. 152-159.
2. Кащена Н. Б. Удосконалення методики факторного аналізу рівня операційних витрат на підприємствах роздрібної торгівлі / Н. Б. Кащена, О. В. Цуканова, О. О. Горошанська, Н. М. Гаркуша // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: зб. наук. праць – Х. : ХДУХТ, 2009. – Вип. 1(9), Ч.1. – С. 35 – 43.

ГАРКУША Н. М. ФАКТОРНЫЙ АНАЛИЗ ЗАТРАТ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

Предложена методика системной количественной оценки влияния факторов, связанных с наличием и эффективностью использования

производственных ресурсов, на показатель уровня расходов операционной деятельности предприятий розничной торговли.

Ключевые слова: затраты, управление затратами, предприятия розничной торговли.

HARKUSHA N. M. FACTOR ANALYSIS OF COSTS FOR RETAILERS

The method of system quantitative estimation of the influence of factors related to the presence and efficiency of the use of production resources, on the parameter level of charges profitability of retail enterprises.

Key words: expenses, managing costs, retail enterprises.